

міліціонери спільно зі співробітниками інших правоохоронних органів викривають фінансові злочини в зоні АТО та протидіють тероризму.

Протягом часу діяльності співробітниками спецпідрозділу «Фантом» спільно з працівниками Служби безпеки України, Національної поліції та Державної прикордонної служби України попереджено незаконний перетин поза межами контрольних пунктів в'їзду / виїзду товарно-матеріальних цінностей, яких вилучено на загальну суму понад 570 млн. грн. Заходи проводилися у межах роботи зведених мобільних груп із контролю за протиправним переміщенням вантажів (товарів) через лінію розмежування відповідно до Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів і вантажів вздовж лінії зіткнення у межах Донецької та Луганської областей.

Список використаних джерел:

1. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні : навчальний посібник. Харків : Фоліо, 2002. 176 с.
2. Литвинчук І. Податковий контроль: напрями удосконалення. *Вісник ЖДТУ*. 2016. № 2. С. 19-24.
3. Марків Г. Податковий контроль: проблеми та шляхи їх вирішення. *Економічні науки*. 2015. Вип. 10 (3). С. 483-488.
4. Ткаченко І.В., Кашина О.В., Мелешко М.М. Особливості державного податкового контролю в Україні та зарубіжний досвід розвинених європейських країн. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2009. Вип. 6 (59). Ч. 1. С. 224-228.
5. Податковий кодекс : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
6. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 120.
7. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квітня 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

УДК 369.234

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Сокурєнко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри галузевого
права та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський державний
педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна)

У статті розглянуто етапи розвитку пенсійного забезпечення в Україні за період із початку ХІХ ст. дотепер.

Проаналізовано становлення систем пенсійного забезпечення, яке відбувалося впродовж тривалого історичного періоду – від початкових форм релігійної соціальної

допомоги та добровільних страхових кас до національних систем соціального захисту, що створюються і регулюються державою. За посередництва процесів еволюції форм соціального захисту відбувалося становлення і пенсійної системи в Україні. На цьому процесі позначилося перебування українських земель у певні історичні періоди в складі різних держав. Виявлено, що накопичувальний принцип пенсійного забезпечення та практика організації недержавного пенсійного страхування мають глибокі традиції.

Досліджено чотири великі періоди: «доісторичний»; зародження і становлення як організаційного, економічного й правового інституту (друга половина XVIII – початок XX ст.); «радянський» (1917–1991 рр.); період після набуття Україною незалежності.

У праці досліджено пенсійні відносини, які є основним видом суспільних відносин, що складають систему соціального забезпечення. Відносини в галузі пенсійного забезпечення є внутрішньоузгодженим і взаємопов'язаним самостійним видом суспільних відносин.

Особлива увага приділена т.зв. трирівневій пенсійній системі. Наголошено, що Верховною Радою України 09 липня 2003 р. були прийняті Закони «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Із зазначеними законами, що набрали чинності з 01 січня 2004 р., в Україні розпочалася повномасштабна пенсійна реформа, запровадження трирівневої пенсійної системи: солідарної, обов'язкової накопичувальної та системи недержавного пенсійного забезпечення.

Трирівнева пенсійна система дозволила розподілити між трьома її складниками ризики, пов'язані зі змінами в демографічній ситуації. Такий розподіл ризиків дозволив зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що захищає працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію і є принципово важливим і вигідним для них.

Хоча пенсійне забезпечення існує вже сотні років, не можна стверджувати, ніби воно сформувалося остаточно. Дослідження вітчизняного та світового досвіду формування систем пенсійного забезпечення доводить, що ця система є динамічною та потребує постійного вдосконалення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, становлення пенсійної системи в Україні, пенсійні відносини, соціальний захист, соціальне страхування.

GENESIS OF PENSION DEVELOPMENT IN UKRAINE

Sokurenko Elena Anatolievna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department
of Industrial Law
and Law Enforcement Activities
(Volodymyr Vynnychenko Central
Ukrainian State Pedagogical University,
Kropivnitsky, Ukraine)

The article deals with the stages of the development of pension provision in Ukraine since the beginning of the nineteenth century and to the present.

The formation of pension systems, which took place during a long historical period – from initial forms of religious social assistance and voluntary insurance funds to the national social protection systems that are created and regulated by the state, are analyzed. Through the processes of the evolution of forms of social protection, the formation and the pension

system in Ukraine took place. This affected the stay of Ukrainian lands in certain historical periods as part of different states. It is revealed that deep traditions have the accumulation principle of pension provision and the practice of organizing non-state pension insurance.

Four major periods have been investigated: "prehistoric"; the emergence and formation of an organizational, economic and legal institution (the second half of the 18th – the beginning of the 20th century); "Soviet" (1917–1991); period after Ukraine's independence.

The paper examines pension relations, which are the main form of social relations that make up the social security system. Relationships in the field of retirement provision are a mutually agreed and interconnected independent form of social relations.

Particular attention is paid to the so-called three-tier pension system. It was emphasized that on July 9, 2003 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Laws "On Compulsory State Pension Insurance" and "On Non-State Pension Provision". With the above-mentioned laws, which came into force on January 1, 2004, a full-scale pension reform began in Ukraine, the introduction of a three-tier pension system: a solidarity system, a mandatory cumulative system and a system of non-state pension provision.

The three-tier pension system has allowed to divide among its three components the risks associated with changes in the demographic situation. This risk sharing allowed the pension system to be more financially balanced and sustainable, which insures workers from lowering the total income after retirement and is fundamentally important and beneficial to them.

It is noted that despite the fact that pension provision has been around for hundreds of years, it cannot be argued that it was finally formed. The study of domestic and world experience in the formation of pension systems proves that this system is dynamic and needs constant improvement.

Key words: pension provision, formation of the pension system in Ukraine, pension relations, social protection, social insurance.

Діяльність щодо пенсійного забезпечення населення є беззаперечною та обов'язковою складовою частиною функціонування будь-якої сучасної держави. Пенсійне забезпечення, а саме пенсійна політика є частиною соціальної політики держави, яка ґрунтується на соціально-економічних і політичних тенденціях. У ст. 46 Конституції України закріплено право громадян на соціальний захист. Воно гарантується та забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел фінансування соціального захисту населення. Пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Пенсійні відносини є основним видом суспільних відносин, які складають систему соціального забезпечення. Відносини в галузі пенсійного забезпечення стали єдиним внутрішньоузгодженим і взаємопов'язаним самостійним видом суспільних відносин. Попри це ми вважаємо, що доцільним буде розглянути становлення системи пенсійного забезпечення в Україні як першочерговий етап гарантування гідного рівня життя людей.

Питанням становлення та розвитку системи пенсійного забезпечення в українській літературі присвячені роботи таких учених, як В.М. Андрєєв, М.Д. Бойко, Н.Б. Болотін, Т.З. Герасимов, О.В. Мелешко, Б.О. Надточій, С.М. Прилипко, С.М. Сивак, Н.М. Хуторян, М.М. Шумило та ін.

Зародження пенсійного забезпечення має глибоке історичне коріння. Протягом періоду розвитку інститут пенсійного забезпечення змінювався за формою та змістом. Це зумовлено змінами в політико-правових і соціально-економічних відносинах у суспільстві.

Вже на ранніх стадіях розвитку суспільства спостерігаються перші ознаки соціального захисту. За рабовласницького ладу населення поділялося на рабів і вільних громадян. Для перших не передбачалася допомога у старості чи у разі каліцтва та хвороби, оскільки вони вважалися засобами виробництва; для других розмір такої допомоги визначався відповідно до їх майнового стану. Зокрема, у Стародавній Греції та Римі були запроваджені такі форми забезпечення ветеранів військової служби, як пенсія та земельні наділи, а для бідних застосовувалося благодійництво (безоплатне роздавання хліба, продуктів, утримання громадських лазень тощо) [1, с. 31]. Саме за часів Юлія Цезаря було запроваджено систему військових пенсій за вірну службу для очільників Римської імперії. Ці виплати були правом-привілеєм, які мали нестійкий характер і не були обов'язком держави. Безумовного права на отримання пенсій зазначені категорії також не мали, зміна імператора часто була причиною їх скасування.

Призначення пенсійних виплат у феодальну добу зазвичай залежало від волі правителя. Представникам панівних класів як винагорода за заслуги перед монархом призначалися державні пенсії [2, с. 235]. Державними пенсіонерами були принци, єпископи, маршали. Не закон, а милість монарха визначала право на пенсії та її розмір.

Якщо досліджувати пенсійне забезпечення як частину соціального страхування, то його розвиток розпочинається з середини 80-х рр. XIX ст. Воно зародилося у формі пенсійних кас – емеритальних і страхових. Тоді на теренах східних областей України, що перебували під протекторатом Росії, для певних категорій державних чиновників та окремими відомствами для їх службовців створювалися т. зв. емеритальні та страхові каси. Законодавчо обов'язковий устрій кас пенсійного страхування започатковано у 1861 р.

Варто відзначити значну поширеність кас в Україні наприкінці XIX ст. У 1861 р. у Галичині та на Буковині розпочало свою діяльність Краківське товариство взаємного страхування «Флоріанка». З 1870 р. на території Полтавської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської, Таврійської губерній почали діяти пенсійні каси вчителів. У Львові існував Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів. Пенсія після 10 років належності до фонду становила 40% від рівня оплати праці, а після 35 років членства досягала максимуму службових виплат [3, с. 56].

Другий етап формування пенсійного забезпечення розпочався після політичних подій 1917 р. і закінчення громадянської війни. Уряд суттєво змінив систему фінансування пенсійного забезпечення. Вже у 1933 р. соціальне страхування почало перетворюватися на соціальне забезпечення. Протягом десятиліть розвитку пенсійного забезпечення радянської доби вносилися різні зміни. Можна лише зауважити, що ухвалена у 1936 р. Конституція СРСР декларативно проголосила право усіх громадян на матеріальне забезпечення у старості.

Таким чином, у радянський період історія пенсійного забезпечення знову зазнає змін. Пенсійні каси було ліквідовано, сформувався нові пріоритети пенсійного забезпечення – це забезпечення трудящих, котрі втратили працездатність, насамперед інвалідів війни та праці. За основу пенсійного забезпечення взяли соціальне походження і майновий стан, заслуги перед революцією, політичну діяльність і посади партійно-радянської номенклатури. Стаж, освіта, кваліфікація, а також вікові та соціально-професійні ознаки прохачів не брали до уваги, крім тих, хто не мав права на «радянську пенсію» (священиків, колишніх поліцейських чиновників, тюремних охоронців тощо). Пенсії, її розміри та види виконували функцію соціальної допомоги для різних категорій (інвалідів, червоноармійців і їхніх родин, учених), які не мали інших засобів існування. Радянська держава спробувала відразу взяти на себе весь тягар витрат на соціальне та пенсійне забезпечення, але з кінця 1921 р. через важке

фінансове становище вимушена перейти до соціального страхування за допомогою тарифікації внесків від заробітків працюючого населення.

У 1937 р. радянська держава, досягнувши певних успіхів в економічному розвитку, повернулася до централізованого бюджетного фінансування пенсійного забезпечення, скасувавши принцип страхування працюючого населення. До початку 50-х рр. ХХ ст. переважна більшість економічно активного населення України була виключена з державної пенсійної системи. У 1960 р. в Україні лише 844 тис. (19,2%) пенсіонерів із 4,4 млн. одержували пенсії по старості [4, с. 123].

Новим і важливим кроком у створенні загальнодержавної системи пенсійного забезпечення в Радянському Союзі став прийнятий Верховною Радою у 1956 р. Закон СРСР «Про державні пенсії», завдяки якому було значно спрощене пенсійне законодавство. Закон розширив коло суб'єктів, яким призначалася пенсія, і підвищив рівень пенсійного забезпечення. Одночасно законом були скасовані т. зв. «підвищені» пенсії. Крім того, були спрощені умови для отримання права на пенсію.

У середині 80-х рр. у Радянському Союзі почали відбуватися зміни у всіх сферах життя: політичній, економічній і соціальній. Виникла потреба змін і у пенсійному законодавстві. У травні 1990 р. ВР СРСР був ухвалений Закон «Про пенсійне забезпечення». Однією з принципових відмінностей стало те, що виплата пенсій передбачалася не з Державного бюджету СРСР, а з принципово нової фінансової інституції – Пенсійного фонду. Ст. 8 цього закону декларувала, що всі державні пенсії фінансуються з коштів Пенсійного фонду як самостійної фінансово-банківської системи, котра формується за рахунок відрахувань підприємств, установ, організацій, громадян і коштів держбюджету [5, с. 37].

Новий етап розвитку інституту пенсійного забезпечення розпочався з набуттям Україною незалежності та відбувався на базі системи, що існувала в радянський період. Правовою основою пенсійної системи став Закон України «Про пенсійне забезпечення», прийнятий у грудні 1991 р. [6], який відповідно до Конституції України гарантував всім непрацездатним громадянам право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій. За цим законодавчим актом призначалися такі види державних пенсій: а) трудові пенсії (за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років); б) соціальні пенсії.

Для виконання програм пенсійного забезпечення відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 39 від 28 січня 1992 р. був створений Пенсійний фонд України. Цей фонд як спеціальний фінансовий інститут зародився в надрах планової економіки, тому основні недоліки, притаманні їй, були автоматично перенесені на його функціонування.

Українська державна політика стосовно Пенсійного фонду була нестабільною. Так, були періоди, коли Пенсійний фонд існував автономно як державний позабюджетний фонд (1992-1993), були періоди, коли цей фонд включався до складу Державного бюджету України (1994-1996 рр.). З 1997 р. Пенсійний фонд функціонує як державний позабюджетний фонд.

Пенсійна криза почала проявлятися після трьох років незалежності України. У 1996 р. дефіцит бюджету склав 33 млн. грн, накопичувалися борги з виплати пенсій. Головною проблемою подальшої діяльності фонду було несвоєчасне фінансування пенсійних виплат і погашення заборгованості, яка на 01 січня 1999 р. склала 1,974 млрд. грн. Основною причиною такого кризового стану в пенсійній системі стало різке зменшення надходжень страхового збору на пенсійне страхування.

Таким чином, криза Пенсійного фонду, що вперше проявилася у 1996 р. та інтенсивно наростала у 1997-1998 рр., продемонструвала невідповідність чинної тоді системи пенсійного забезпечення новим умовам соціально-економічного розвитку.

Аналізуючи цю ситуацію, можна відзначити принаймні три групи факторів, що спричинили вказану кризу – макроекономічні, демографічні та фінансово-економічні.

Для фінансового забезпечення погашення заборгованості з виплат пенсій, збільшення надходжень до Пенсійного фонду Указом Президента «Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплати пенсій» введено збір на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, а саме: з операцій із купівлі-продажу валюти; з продажу ювелірних виробів; з операцій відчуження легкових автомобілів [7].

Завершуючи характеристику III етапу розвитку пенсійного забезпечення, необхідно відзначити, що за 12 років (1991-2003 рр.) незалежності в Україні була сформована всеохоплююча розподільча система державного пенсійного забезпечення, через яку розподілялося до 10% ВВП (у 2003 р.). В основу цієї системи було закладено принцип соціального страхування, але він реалізовувався незначною мірою і, по суті, система мала адміністративно-розподільчий характер.

Четвертий етап розвитку пенсійного забезпечення в Україні розпочався з прийняттям Верховною Радою 09 липня 2003 р. базових законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [8] та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Із зазначеними законами, що набрали чинності з 01 січня 2004 р., в Україні розпочалася повномасштабна пенсійна реформа, запровадження трирівневої пенсійної системи, яка ґрунтується на відомій в економічній теорії концепції тріади економічних інтересів членів суспільства: суспільних, групових, індивідуальних – т. зв. «трьох колон», яка була розроблена ще у 1957 р. Людвігом Ерхардом і продовжує використовуватися у практиці промислово розвинених країн.

Отже, система пенсійного забезпечення розвивалася впродовж тривалого історичного періоду, від початкових форм добровільних страхових кас до національних систем соціального захисту, що створюються та регулюються державою. За посередництвом процесів еволюції форм соціального захисту відбувалося становлення і пенсійного забезпечення в Україні. Сьогодні система пенсійного забезпечення сформована, але потребує вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Мальований М. Історичний розвиток системи пенсійного забезпечення в світі. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 31-36.
2. Внукова Н.М. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 412 с.
3. Надієнко О.І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період). *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2009. № 2. С. 56-66.
4. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : навчальний посібник / Б.О. Зайчук та ін. Київ : АВТ, 2005. 244 с.
5. Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону* : науковий збірник Івано-Франківського Прикарпатського національного університету. 2010. Вип. 6. Т. 2. С. 37-46.
6. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05 листопада 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.
7. Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплати пенсій : Указ Президента від 31 серпня 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957/98/ed19980831>.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 20 липня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.